

3. <https://core.ac.uk/download/pdf/287914971.pdf>

4. https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K22002022_1

Қазіргі Қазақстандағы жұмыс істейтін халықтың кедейлігі

Хусаинова Ж.С.¹, Ескендир Н.Н.²

¹Экономика және халықаралық бизнес кафедрасының профессор-зерттеушісі, э.ғ.к.

²«Экономика» мамандығының 1 курс докторанты

zhibekh11@mail.ru, esk_nesip@mail.ru

^{1,2} академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды қ.

Түйін. Мақалада қарастырылатын мәселе – қазіргі таңдағы қткір мәселелердің бірі кедейлік мәселесі, сонымен қатар Қазақстандағы "жұмыс істейтін кедейлер" деп аталатын азаматтардың мәселесі. Өкінішке орай, біздің елде "жұмыс істейтін кедейлер" туралы статистикалық мәліметтер жоқ, бірақ біз бұл республика халқының едәуір бөлігі деп санаймыз. Мақалада кедейлік ұғымы, Қазақстандағы кедейлік құбылысы, сондай-ақ біздің еліміздегі жұмыс істейтіндер арасындағы кедейліктің ерекшеліктері қарастырылған. Қазақстан экономикасында "жұмыс істейтін кедейлердің" ерекше құбылысы пайда болды. Жұмыс орнында еңбек функцияларын орындайтын жұмыспен қамтылған азаматтар соншалықты аз жалақы алады, сондықтан оларды "жұмыс істейтін кедей" деп түсіндіруге болады.

Кілт сөздер. Кедейлік, жұмыссыздық, жұмысбастылар, халықтың табысы, үй шаруашылықтары, жалақы, міндетті зейнетақы төлеушілер.

Кедейлік-елдің әлеуметтік-экономикалық дамуының маңызды проблемаларының бірі, оның төмендеуі мемлекеттің әлеуметтік саясатының басым мақсаттарының бірі болып табылады. Бұл міндетке қол жеткізу, қолдаудың атаулылығын арттыру үшін кедейлер санатына кім кіретінін түсіну маңызды.

Кез-келген әлеуметтік-экономикалық жағдайда, қоғамдық өмірді ұйымдастыру жүйелерінде кедейлік әлеуметтік дамуды тежейтін фактор болып табылады, өйткені ол әлеуметтік қауіпсіздікке қауіп төндіреді және миллиондаған азаматтардың табысынан айырылуының көзі болып табылады. Кедейлік ауқымының таралуы жеке адамның да, отбасының да, жалпы қоғамның да дамуына әсер етеді. Соңғы уақытта халықтың кедейшілік деңгейін төмендетпей, оның өмір сүру сапасын арттыруға қол жеткізу мүмкін емес, бұл қоғамның одан әрі әлеуметтік-экономикалық дамуының кепілі болып табылады.

Экономиканың жаһандық тұрақсыздығының күшеюі, жекелеген елдердегі тұрақсыздықтың әртүрлі көріністері дамушы және дамыған елдердегі жұмыс істейтін халық арасындағы кедейлікпен күресу жағдайын ушықтырады. Жұмыс күшінің құрамындағы адамдардың кең тобы еңбекке ақы төлеу, кедейлік деңгейін төмендету және негізделген ең төмен күнкөріс деңгейі деңгейінде еңбекке ақы төлеудің ең төмен мөлшерін белгілеу арқылы әлеуметтік тұрақтылықты қамтамасыз ету саласындағы өткір пісіп-жетілген проблемаларды шешу жолдарын іздестіруге қарамастан (қандай да бір елде белгіленген кедейлік өлшемдері бойынша) кедейлер қатарында қалып отыр.

Жұмыс істейтін кедейлік-бұл мемлекет экономикасының зиянды жағдайы, онда жұмыссыздық та, азаматтардың көпшілігінің өмір сүру деңгейі де төмен.

Көптеген елдерде "жұмыс істейтін кедейлер" кедей үй шаруашылығында 3 жылдан астам жалпы жұмыс өтілі бар адамдар ретінде анықталады.

"Жұмыс істейтін кедейдің" негізгі белгілері:

- біліктілігі төмен еңбек;
- бейресми жұмыспен қамту және уақытша келісімшарттар;

- нашар еңбек жағдайлары;
- халықтың осал топтарына жататындығы - мүгедектер, толық емес отбасылар, көп балалы отбасылар.

ХЕҰ-да "жұмыс істейтін кедейлер" класы (workingpoor, in-workpoverty) келесі критерийлерге сәйкес анықталады:

- абсолютті шарт (кәсіпорындар мен СЭҚ (ЭКВЭД)) бойынша салыстыру – орташа жалақының 2/3 немесе 60% - менее кем еңбекақы төлеу.

- салыстырмалы (еларалық салыстырулар): 1) үй шаруашылығында кем дегенде бір жалдамалы жұмысшы болуы керек; 2) үй шаруашылығының табысы осы елдің орташа табысының кемінде 60% (немесе 50% немесе 40%) болуы керек.

- Жалдамалы жұмысшылардың жалпы саны, "жұмыс істейтін кедейлер" және ең жақсы қамтылған жалдамалы жұмысшылар (d9) арасындағы айырмашылық жалдамалы жұмысшылар арасында орташа сыныптың болжамды мөлшерін береді.

Макроденгейде айқындалған параметрлерді де, сондай-ақ үй шаруашылықтарын іріктеп зерттеу арқылы алынған параметрлерді де тарта отырып, кірістерді бөлуді модельдеу жүзеге асырылады. Іс жүзінде макроденгейде микроденгейде есептелген кірістердің шамасын жете бағалау жүргізіледі. Қосымша бағалау қажеттілігі бейресми (көлеңкелі) кірістерді есепке алуға, оған кірісі жоғары адамдардың қатыспауына байланысты іріктеменің ауысуын тегістеуге, сондай-ақ статистиканы макроэкономикалық көрсеткіштерге сәйкес келтіруге ұмтылумен түсіндіріледі.

Мүліктік әл-ауқат индексі үй шаруашылығының материалдық жағдайының кешенді индикаторын білдіреді. Деректерге индексті есептеу әдістемесін сынау Р.А. Капелюк пен Н.Н. Рябушкиннің [1] жұмысында ұсынылған. Индекстің кемшілігі-белгілі бір үй шаруашылықтарын кедейлерге жатқызуға мүмкіндік беретін кедейлік шекарасының болмауы. Біздің зерттеуімізде ең төменгі индекс мәні бар үй шаруашылықтарының 25% кедейлерге жатқызылған.

Көп өлшемді кедейлік үй шаруашылығының айыру (айыру) негізінде бағаланады. Айыру индикаторлар жүйесімен бағаланатын халықтың өмір сүру сапасының білім, денсаулық, өмір сүру жағдайлары сияқты компоненттері бойынша анықталады. Егер үй шаруашылығындағы айыру саны маңызды мәннен асып кетсе, онда мұндай үй кедей деп танылады. Көп өлшемді кедейлік деңгейі жалпы халықтың көп өлшемді кедейлерінің үлесі ретінде анықталады [2].

Экономикалық кедейліктің алдын алу ЕО-дағы кедейлікті азайтудың жалпы бағытының бөлігі болып табылады. "Еуропа-2020" стратегиясының негізгі мақсаттарының бірі 2020 жылға қарай кедейлік қаупін 20 млн адамға қысқарту болды.

Алайда, халыққа кедейлікті жеңуге көмектесу үшін жұмысқа орналасу әрдайым жеткілікті механизм бола бермейді. 2008 жылғы дағдарысқа дейін де еуропалық жұмысшылардың едәуір бөлігі кедей болды, бұл лайықты жалақы алуға бағытталған саясаттың қажеттілігін көрсетті. Сондықтан ЕО әлеуметтік қорғау комитетінің 2014 жылғы есебінде "кедейлік мәселесімен айналысатын көптеген елдерде "жұмыс істейтін кедейлердің мәселелерін" шешумен қатар жүру керек" [3].

ЕО-дағы ең төменгі жалақының өсуінің "жұмыс істейтін кедейлердің" азаюына әсерін бағалау Eurofound сайтында жарияланған Австрия, Хорватия, Германия және Нидерландыдағы соңғы сандық зерттеулерде жүргізілді:

Австрия ең төменгі жалақыны сәйкесінше 1500 еуроға немесе 1700 еуроға дейін көтерудің әсерін зерттеді. Австриядағы кедейлік қаупінің шегі салыстырмалы және орташа табыстың 60% құрайтындықтан, ең төменгі жалақының өсуі тәуекелге ұшырағандар үшін кедейлік қаупінің өсуін болжайды. Австрияда ЕТЖ-нің 200 Еуроға өсуі халықтың кедейлік шегінің жалпы халықтың 13,09% - дан 13,33% - ға немесе 13,23% - ға ауысуын анықтайды. Екінші жағынан, жұмыс істейтін кедейлердің саны (кедейлік қаупі бар жұмыспен қамтылғандар) 269000-нан 268000-ға немесе 264000-ға дейін (-800 немесе -5000 жұмысшы) азаяды. Бұл әсер кедейліктің жалпы шегінің өсуіне қарамастан күшті болар еді [4].

Хорватия үшін ЕО-ның кірістер мен өмір сүру деңгейі (EU-SILC) статистикасына негізделген бағалаулар 2014 жылы ең төменгі жалақысы бар адамдар арасындағы кедейлік қаупі 17% болғанын көрсетеді, бұл Хорватияның бүкіл халқы үшін кедейлік деңгейінен төмен. Хорватиядағы ең төменгі жалақының 10% өсуін модельдеу нәтижелері кедейлік пен табыс теңсіздігіне шектеулі әсер ететінін көрсетеді. Мәселен, егер Жұмыспен қамту саясатынан және баға деңгейінің ықтимал өсуінен абстракцияланатын болсақ, Хорватияда ЕТЖ-ның 10% - ға өсуі ел ауқымында жұмыс істейтін кедейлік тәуекелін на 0,2 п. п. төмендетеді. егер кедейлік шегі тұрақты мән болса. Егер кедейлік шегі қолда бар орташа табысқа (ӨБЖ-нің 60%) қатысты деп есептелсе, онда ЕТЖ-ның 10% - ға өсуі ұзақ мерзімді әсерсіз экономикалық кедейлік деңгейінің қысқа мерзімді төмендеуін қамтамасыз етеді. Нәтижесінде, қысқа мерзімді кезеңде ЕТЖ 10% - ға өскен кезде жұмыс істейтін кедейлердің деңгейі небәрі 2 тармаққа (15% - ға дейін) төмендейді. ЖМП алатын әйелдер арасында жыныстық кемсітушіліктің болуына байланысты әсері күштірек болатыны анықталды. Осылайша, әйелдер арасында жұмыс істейтін кедейлердің үлесі 13% - дан 9% - ға дейін қысқарады. Қызметкерлерді жалақы бойынша бөлудің Джини коэффициенті 28,5-тен 28,2-ге дейін төмендейді [5].

Үй шаруашылықтары мен халықтың негізгі табыс көзі (70% - дан астам) еңбек қызметінен түсетін табыс болып табылады, ол жалдау бойынша жұмысты (60% - дан астам) және кәсіпкерлік/өзін-өзі жұмыспен қамтудан түсетін табысты (10% - дан астам) қамтиды. Қазақстан Республикасының салық заңнамасына сәйкес еңбек қызметінен түсетін табысқа салық салынуға жатады, сондай-ақ одан міндетті зейнетақы төлемдері ұсталады. Бұл міндетті зейнетақы аударымдарының шамасы бойынша салық төлеушілердің еңбек қызметінен түсетін кірістер базасын (бұдан әрі – БҚБ) баламалы бағалаудың болуын болжайды.

2020 жылдың бірінші жартыжылдығында БҚБ – мен қамтылған қызметкерлер санының 229 280 адамға өсуі жұмыспен қамтуды ресімдеу жөніндегі жұмыстың, оның ішінде салық салудың жаңа режимі – бірыңғай жиынтық төлем (бұдан әрі-БЖТ) есебінен болды. 2019 жылдың бірінші жартыжылдығы мен 2021 жылдың бірінші жартыжылдығын бағалау нәтижелеріне сәйкес жүргізілген жұмыстарға қарамастан, жұмыспен қамтылған халықты зейнетақы аударымдарымен қамтуда айтарлықтай өзгерістер болған жоқ, өсу диапазоны 1,3–2 п. т. аралықта болды.

БПҰ-мен қамтылған қызметкерлерді еңбек қызметінен түсетін табыс деңгейі бойынша бөлуді талдау көрсеткендей, 2019, 2020 және 2021 жылдардың бірінші жартыжылдығында еңбекшілердің 23,7% - ы 50 000 теңгеге дейін табыс алған.

Міндетті зейнетақы төлеушілердің бағалау базасының ерекшеліктерін ескере отырып, ХЕҰ-ның және ЕО-ның кейбір елдерінің абсолютті тәсілі негізінде Қазақстандағы "жұмыс істейтін кедейлер" экономиканың ресми секторында салық салынатын еңбек табысының медианасының 2/3-нен кем алатын жұмыспен қамтылғандар ретінде айқындалуы мүмкін. Осы тәсілді қолдана отырып, Қазақстан Республикасында жұмыс істейтін кедейлердің үлесі, міндетті зейнетақы аударымдары деректері бойынша, 2018 жылдың бірінші жартыжылдығында – 33,7%, 2019 жылдың бірінші жартыжылдығында – 32,9%, 2020 жылдың бірінші жартыжылдығында-34,3% құрады.

COVID-19 пандемиясы және 2020 жылдың басындағы әлемдік тауар нарықтарының дағдарысы "жұмыс істейтін кедейлер" үлесінің теріс өсу тенденциясын анықтады. Қазақстанда еңбек қызметінен медианалық табыстың 2019 жылдың ұқсас кезеңімен салыстырғанда 19,4% - ға өсуін қамтамасыз еткен қабылданған шараларға қарамастан, 2020 жылдың бірінші жартыжылдығында табысы төмен қызметкерлердің үлесі 34,3% - ға дейін өсті. Ең көп зардап шеккен қызмет түрлері: тұру және тамақтану қызметтерін ұсыну (39,3%); басқа қызмет түрлерін ұсыну (37,3%); көтерме және бөлшек сауда, автомобильдер мен мотоциклдерді жөндеу (36,9%); кәсіби, ғылыми және техникалық қызмет (36,8%). Білім берудегі, ауыл шаруашылығындағы, тау-кен және өңдеу өнеркәсібіндегі, қаржылық және сақтандыру қызметіндегі "еңбек жағдайындағы кедейлікті" күшейтудің теріс тенденциялары

кайта оралды. Басқаша айтқанда, COVID-19 пандемиясының салдары 2019 жылы халықтың әл-ауқатын арттыру және жұмыспен қамтуды ресімдеу әрекеттерінің барлық оң әсерін жойды.

Кеңестік тәсілдерден бас тарту, еңбек нарығын ықтандыру, 2015 жылы жаңа Еңбек кодексін қабылдау жалақы жүйесін өзгертумен қатар жүрмеді. Нәтижесінде ол жаңа коэффициенттер мен ұқсас тетіктерді енгізе отырып, базалық лауазымдық жалақылар, ставкалар және басқа Кеңестік нормативтер негізінде құрылуды жалғастыруда. Бюджет оңтайландыруды қажет ететіндіктен және еңбекақы төлеу параметрлерін тікелей қайта қарау уақыт пен материалдық шығындармен байланысты болғандықтан, мәселеге макродеңгейге жақындау оңайырақ-еңбек стандарттарын енгізу, ең төменгі жалақыны индексстеу және т. б. Экономикалық қызметтің әр саласының еңбек параметрлерін қайта қарау қиынырақ, өйткені жалақы туралы ақпарат көбінесе құпия болып табылады және кәсіподақтарға қол жетімді емес, ал еңбек инспекцияларының әрекеттері шектеулі, Бұл бизнес-секторды дамытуды қолдауға негізделген. Сондықтан, пандемия жағдайында "жұмыс істейтін кедейлер" проблемасын ушықтыратын және наразылық әлеуетін күшейтетін пайданы ұлғайтуға ұмтылудан туындаған жұмыс берушілердің озбырлық қаупі артады.

Әдебиеттер тізімі

1 Капелюк З.А., Рябушкин Н.Н. Оценка благосостояния населения России на основе имущественного неравенства и доступа к социально значимым услугам // Общество: политика, экономика, право. - 2018. - № 11(64). - с. 45-50.

2 Рябушкин Н.Н., Капелюк С.Д. Анализ многомерной бедности среди занятого населения Российской Федерации. / Достойный труд - основа стабильного общества: Материалы X Междунар. науч.-практ. конф. (Екатеринбург, 24-27 октября 2018 г.). - Екатеринбург: Изд-во Урал. гос. экон. ун-та, 2018. - 35-37 с.

3 Eurofound (2017), In-work poverty in the EU, Publications Office of the European Union, Luxembourg.

4 Ederer, S., Baumgartner, J., Fink, M., Kaniowski, S., Mayrhofer, C. and Rocha-Akis, S. (2017), 'Effekte eines flächendeckenden Mindestlohns in Österreich', *Wirtschaft und Gesellschaft*, Vol. 43, No. 3, pp. 343–377.

5 Nestić, D. Babić, Z. and Blažević Burić, S. (2018), 'Minimum wage in Croatia: Sectoral and regional perspectives', *Economic Research – Ekonomska istraživanja*, Vol. 31. No. 1, pp. 1981–2002.

Эффекты конвергенции креативной экономики и инклюзивного экономического роста

Ж.С. Хусаинова¹, М.К. Асанова², Г.А. Райханова³, Ж.М. Жартай⁴, М.Р. Газизова⁵

¹к.э.н., профессор кафедры экономики и международного бизнеса,

^{2,3}к.э.н., ассоциированный профессор кафедры экономики и международного бизнеса,

⁴доктор PhD, ассоциированный профессор кафедры экономики и международного бизнеса,

⁵ докторант 3-го года обучения по специальности «Экономика»

zhibekh11@mail.ru, massanova77@mail.ru, gulnurraihanova@mail.ru,

zhanibek862010@mail.ru, gazizova-maiva@mail.ru

^{1,2,3,4,5} Карагандинский университет имени академика Е.А. Букетова, г. Караганда

Аннотация: Действенность креативной экономики обусловлена коллаборацией творчества, предпринимательства и инноваций. Креативные индустрии формируют каркас креативной экономики, обеспечивают инклюзивный рост и позволяют из интеллектуального